

– 3 –

Gifgasgrondstoffen, nachtkijkers en telecom voor ‘risicolanden’

Naast puur militaire goederen exporteert Nederland jaarlijks ook voor honderden miljoenen euro's materiaal met een zowel militaire als civiele toepassing: *dual use*-goederen. Net als voor militaire goederen is een exportvergunning verplicht. De praktijk wijst echter uit dat de lat voor zo'n vergunning niet erg hoog ligt. De noodzakelijke waarborgen tegen ongewenst militair gebruik die het beleid noemt, zijn in werkelijkheid boterzacht. Handelspolitieke belangen drukken hun stempel op de uitvoering van dit onderdeel van het wapenexportbeleid. Bij de 'zorgvuldige' toetsing door de overheid mogen gerust een paar grote vraagtekens worden gezet. Zo verleent Den Haag toestemming voor de export van grote hoeveelheden chemicaliën die geschikt zijn voor de productie van chemische wapens – ook naar landen die geen deel uitmaken van het verdrag tegen chemische wapens. Wat er met die stoffen gebeurt, wordt niet gecontroleerd. Papieren beloftes vooraf over civiel gebruik volstaan voor de Nederlandse overheid.

De export van zogenaamde 'conventionele' *dual use* – die geen verband houdt met massavernietigingswapens – wordt in vergelijking met die van militaire goederen amper getoetst. Wapenembargo's blijken voor deze *dual use*-goederen nauwelijks een hindernis, ook al zijn ze voor het leger bestemd.

De Tweede Kamer is tot nu toe zeer mager geïnformeerd over dit type exporten. Waar over de export van militaire goederen uitgebreid wordt gerapporteerd, is er amper zicht op de export van *dual use*, zelfs niet wanneer die in militaire handen terechtkomt. Een aanzienlijk deel van de Nederlandse wapenexport blijft zodoende buiten de wapenexportstatistieken. Hoog tijd dus voor een verscherping van de exportnorm en een verbeterde parlementaire rapportage.

Dual use: civiel en militair

Veel technologische snufjes die nu gewoon in de winkel verkrijgbaar zijn behoorden nog niet zo lang geleden exclusief tot het militaire domein. Ooit zijn ze ontworpen met een militair doel – met het voortschrijden van de technologie kwamen ze ook voor de consumentenmarkt beschikbaar. Zelfs wanneer niet-militair gebruik zich aandient, is de export van die producten aan controle gebonden. Veel *hightech* valt daarom onder de noemer ‘strategisch’. Zo bouwen Hewlett Packard en IBM al jaren hun snelste computers voor Amerika’s kernwapenprogramma.¹ Omgekeerd kan het ook: in april 2002 lanceerde het Japanse NEC ’s werelds snelste supercomputer: voor een nóg nauwkeuriger weerbericht.² De voorheen gevoelige (spionage)satellietbeelden en het gebruik van GPS (*Global Positioning System*) in auto’s zijn voorbeelden van militaire technologie die de afgelopen jaren beschikbaar kwamen voor civiel gebruik.

Een ander voorbeeld van die militair-civiele wisselwerking is Sony’s PlayStation 2. De verkoop van dit uiterst populaire computerspel dreigde aanvankelijk op exportproblemen te stuiten, nadat de vrees was geuit dat de technologie erachter ook voor militaire rakettechnologie kon worden gebruikt. Uiteindelijk gaf het Japanse ministerie van Handel Sony toch het groene licht.³ Volgens militair consultant Dennis Gormley reageerden Amerikaanse inlichtingendiensten verontrust toen vlak voor kerst 2000 bleek dat Irak vierduizend spellen had gekocht. Ze zouden Irak, juist vanwege de sancties op militaire en *dual use*-technologie, bijzonder goed van pas kunnen komen voor de ontwikkeling van een vluchtleidingssysteem voor onbemande, bewapende vliegtuigen.⁴

Rechtlijnig beleid, ongecontroleerde praktijk

Het Nederlandse wapenexportbeleid richt zich op de controle van ‘strategische goederen’.⁵ Die mogen pas worden uitgevoerd nadat hiervoor een

1 IBM’s ASCI White RS-6000 wordt door het Lawrence Livermore National Laboratory gebruikt om kernexplosies te simuleren. Voor hetzelfde doel ontwikkelen beide momenteel de Blue Gene-L, die in 2005 een vijftienmaal krachtigere supercomputer moet zijn. De basis van het project ligt in de ontwikkeling van de nog snellere Blue Gene-C, die rond 2007 de vorming van eiwitten moet kunnen simuleren. De ASCI Q van HP, die het eveneens aan het Amerikaanse kernwapenprogramma verbonden Los Alamos National Laboratory gebruikt, geldt eind 2002 als de op één na snelste computer ter wereld. *Technisch Weekblad* 28-11-2001 en 22-11-2002.

2 *De Volkskrant* 25 april 2002; *Technisch Weekblad* 22-11-2002.

3 ‘PlayStation 2 toch geen militair gevaar’, *Metro* 19-04-2000.

4 Dennis Gormley, ‘Slowing Missile Spread Needs Cruise Control’, *Defense News* 20-08-2001.

5 Definities en lijsten met vergunningsplichtige goederen staan in het Handboek Strategische Goederen, een uitgave van de Centrale Dienst In- en Uitvoer (CDIU) van de Belastingdienst-Douane.

vergunning is verleend. Het gaat daarbij niet alleen om wapens of andere militaire goederen. Ook voor een hele waslijst 'dual use-goederen' of 'goederen voor tweërlei gebruik' is een exportvergunning verplicht. Het tweërlei gebruik slaat in dit verband op de zowel civiele als militaire toepassing die deze goederen kunnen hebben. Het gaat om zaken als supercomputers (wetenschappelijk nuttig voor de berekening van complexe modellen; militair van groot belang voor de simulatie van kernproeven) tot een aantal chemicaliën die net zo onmisbaar zijn voor de productie van landbouwgif en kunstmest als voor de aanmaak van strijdgassen. Hetzelfde geldt voor de uitvoer van biologisch en nucleair materiaal, cryptografische apparatuur en een heel scala aan andere *hightech* elektronica.⁶

Voor Nederland gaat het bij de export van *dual use* voor een groot deel om uranium⁷ en een hele reeks chemische stoffen. Daarnaast om een groot aantal militair-civiele goederen, die als 'conventioneel' worden aangeduid; dat wil zeggen: die losstaan van de productie van massavernietigingswapens. Te denken valt aan telecommunicatieapparatuur, vliegtuignavigatiesystemen en sensoren. Vaak zijn deze ontstaan op de militaire markt, maar in de loop der tijd ook voor civiele doeleinden beschikbaar gekomen. Wat niet wil zeggen dat daarmee de militaire relevantie is verdwenen. Voor de meeste niet-westerse landen is het namelijk onbetaalbaar om de nieuwste militaire technologie in huis te halen. Dat sommige spullen inmiddels ook op civiel gebied voorhanden zijn, maakt ze niet direct achterhaald. Zo is zogenaamde tweede generatie nachtzichtapparatuur inmiddels ook op de civiele markt verkrijgbaar, bijvoorbeeld voor jachtliefhebbers of privé-detectives. De meeste westerse troepen zijn met derde generatie nachtkijkers uitgerust. Maar tweede generatie kijkers zijn voor bijvoorbeeld het Indiase leger nog altijd van groot belang. Een reden waarom die apparatuur nog altijd vergunningsplichtig is.

Een deel van de goederen – en dat geldt vooral voor de categorie conventionele *dual use* – worden na verloop van tijd van de lijst afgevoerd. In veel gevallen is de technologie zo breed verspreid geraakt dat ze moeilijk nog te controleren valt.

Zorgvuldige toetsing

De beoordeling of iets een *dual use*-product is, en zo ja, of het mag worden uitgevoerd naar een bepaald land, is niet altijd even makkelijk. Belangrijk daarbij is wie de klant is en wat die ermee gaat doen. In de Nederlandse

6 Zuiver militaire NBC-strijdmiddelen, zoals als kant-en-klaar gifgas, vallen onder de lijst militaire goederen, net als gasmaskers en beschermende kleding.

7 De Nederlandse export van verrijkt en verarmd uranium, hoewel groot van omvang, blijft in dit boek verder buiten beschouwing.

praktijk, die is geënt op Europese wetgeving⁸ en het zogenaamde Wassenaar Arrangement⁹, bestaat voor *dual use* alleen vergunningsplicht voor export naar landen buiten de Europese Unie.¹⁰ Het ministerie van Economische Zaken beslist, eventueel na ruggespraak met collega's van Buitenlandse Zaken, over de verstrekking van een exportvergunning. Volgens Economische Zaken gaat het vooral 'om het eindgebruik en niet zozeer het land van bestemming'¹¹ Dat ministerie kijkt bij de toetsing van aanvragen 'daarom zorgvuldig naar de aangedragen waarborgen tegen [...] ongewenst gebruik'.¹² Dit geldt in het bijzonder voor zogenaamde non-proliferatiegoederen: goederen die een bijdrage aan de ontwikkeling of productie van massavernietigingswapens kunnen leveren. 'Al naar gelang de inschatting van het risico dat hoort bij het land van eindbestemming kan dat variëren van een relatief eenvoudige eindgebruikerverklaring tot nauwkeurige beschrijvingen van de verwerkingsinstallaties of het productieproces en zelfs tot afspraken over controle achteraf op locatie. Kan niet aan de verlangde waarborgen voor civiel gebruik worden voldaan, dan wordt de vergunning niet verleend. Hier is het beeld in wezen vrij rechtlijnig.'¹³

Bij conventionele *dual use*-goederen kent de toetsing 'meer nuances'. Centraal staat de bijdrage die de te exporteren goederen aan het operationele militaire vermogen van een land kunnen leveren. In het geval van een 'gevoelige bestemming' zal alleen een vergunning worden verleend voor 'strategisch ongevoelig' materiaal, 'of zullen waarborgen aangebracht worden om militair eindgebruik te voorkomen'. Ook speelt de stand van de techniek en de beschikbaarheid op de wereldmarkt een rol bij de beoordeling.

De Nederlandse regering acht de controlemechanismen vooraf zo sluitend dat controle achteraf eerder uitzondering dan regel is: de gevoeligste vergunningsaanvragen halen volgens Den Haag simpelweg nooit de eindstreep.

- 8 Vastgelegd in 'Verordening (EG) nr. 1334-2000 van de Raad van 22 juni 2000 tot instelling van een communautaire regeling voor controle op de uitvoer van producten en technologie voor tweërlei gebruik'. Voor een uitgebreide analyse daarvan zie: Burkard Schmitt, 'A common European policy for defence and dual use items?', *Occasional Papers* 25, The Institute for Security Studies, WEU, Parijs, mei 2001.
- 9 Dit is de opvolger van COCOM, het internationale exportcontrolesysteem dat in de Koude Oorlog de verspreiding van gevoelige technologie vanuit het Westen naar het communistische Oostblok moest voorkomen. Het Wassenaar Arrangement werd op 12 juli 1996 door 33 landen – uit voormalig Oost en West – bekrachtigd. Zie ook www.wassenaar.org.
- 10 Hierop gelden enkele uitzonderingen, waaronder de export van nucleaire goederen. Zie Bijlage IV van Verordening (EG) 1334-2000.
- 11 Fax van de afdeling Exportcontrole van het ministerie van Economische Zaken aan NOVA, 19-01-1999.
- 12 Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken, 27-11-2002, Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, 22054 nr. 67.
- 13 Idem, evenals de verdere citaten in deze alinea.

De praktijk is minder geruststellend dan de overheid doet voorkomen. Wat Den Haag als 'gevoelig' en 'ongewenst' bestempelt zou eerst duidelijk moeten worden gedefinieerd. De terminologie is zo vaag dat ze voor velerlei uitleg vatbaar is. Zo blijkt een groot aantal vergunningen te zijn verleend voor export van chemicaliën die als grondstof voor chemische wapens kunnen dienen. Daarbij zitten exporten aan Syrië, Israël en Egypte – landen waarvan experts vermoeden dat zij een chemische-wapenprogramma hebben, en die bovendien geen deel uitmaken van het chemische-wapenverdrag. Ook landen met een reputatie als handelaar in of doorvoerland van onderdelen van massavernietigingswapens – zoals Pakistan, Soedan en Jordanië – krijgen voor potentieel gevaarlijke chemicaliën een exportvergunning.

EZ verleent ook op grote schaal vergunningen voor onderdelen van nachtzichtapparatuur aan India, China en Israël. Zelfs militaire sancties tegen deze landen blijken geen beletsel voor de export van – op papier – conventionele *dual use*-goederen, die nog altijd een vooral militaire functie hebben.

Betere parlementaire controle

In de Tweede Kamer groeit ondertussen het ongenoegen over de wijze van informeren. Terwijl over de uitvoer van wapens halfjaarlijks wordt gerapporteerd, is over *dual use* maar weinig bekend. Eind 2001 kreeg de Kamer voor het eerst een overzicht van alle afgegeven exportvergunningen van het jaar daarvoor. Tijdens een overleg over het wapenexportbeleid in oktober 2002 uitten een aantal Kamerleden hun ongenoegen over het gebrek aan informatie over de export van *dual use*-goederen. Van den Doel (VVD) vond dat de regering, gezien het belang dat zij aan het Wassenaar Arrangement hecht, tot een strengere controle zou moeten overgaan. Zijn collega Van Velzen (SP) pleitte voor een rapportage waarin de eindbestemming zichtbaar zou worden. Zo zou ook duidelijk moeten worden of goederen een militaire of civiele bestemming hebben. Dit onderscheid is een eerste stap op weg naar een betere beoordeling van deze categorie exportvergunningen. Dan kan blijken of de huidige toetsing voldoet, dat die moet worden verscherpt, of dat vaker achteraf controles moeten plaatsvinden.

Op basis van de verstrekte exportvergunningen van de afgelopen tien jaar valt niet anders te concluderen dan dat meer informatie hoognodig is voor een degelijke parlementaire toetsing.

Inspecties achteraf zijn juist voor chemicaliën van belang. De geschiedenis heeft talrijke voorbeelden opgeleverd van landen die – al dan niet met medeweten van hun leveranciers – er met list en bedrog in slaagden de hand te leggen op grondstoffen en technologie voor de productie van massavernietigingswapens. Aan de andere kant geldt voor veel chemicaliën dat ze

volop gebruikt worden voor de productie van cosmetica, bestrijdingsmiddelen en leer, waartegen je – los van eventuele schadelijke milieueffecten – moeilijk bezwaar kan maken. Ze kunnen zelfs van groot economisch en maatschappelijk belang zijn voor de landen die ze kopen. Het beleid zou daarom zo moeten zijn dat alleen geleverd wordt, wanneer er daadwerkelijk voldoende waarborgen zijn die misbruik uitsluiten en controle daarop toegestaan wordt. Het is immers de bedoeling van het chemische-wapenverdrag om een goede controle op het gebruik ervan te garanderen. Die moet uiteraard wel mogelijk zijn. De huidige procedures garanderen dat onvoldoende.

Voor conventionele *dual use* geldt hetzelfde. Te gemakkelijk gaat men nu aan de militaire toepasbaarheid voorbij. Het simpele gegeven dat er ook civiele markten voor een bepaald product bestaan, lijkt haast voldoende voor het toestaan van de export ervan. Zolang civiele afname niet verzekerd is, moet een exportaanvraag als militair worden beschouwd en als zodanig worden beoordeeld.

Chemische oorlogvoering

Voor *dual use*-chemicaliën zijn de afgelopen jaren talloze vergunningen verstrekt. Stoffen met namen als fosforpentasulfide, natriumsulfide, ammoniumbifluoride en triethanolamine worden jaarlijks in grote hoeveelheden vanuit Nederland geëxporteerd. Het is onduidelijk of en in hoeverre Nederlandse exportautoriteiten vooraf goed in kunnen schatten of het uiteindelijke gebruik civiel is. Van controle achteraf is geen sprake. Landen als Egypte, Israël, en Syrië kregen in de jaren negentig toestemming grondstoffen voor chemische wapens in Nederland te kopen. Dat is vreemd omdat ze ervan verdacht worden aan chemische wapens te werken. Bovendien hebben ze het chemische-wapenverdrag (Chemical Weapons Convention, CWC) niet geratificeerd. Ook Iran, dat weliswaar deel uitmaakt van de CWC maar waarvan velen vermoeden dat het doorwerkt aan chemische wapens, krijgt *dual use*-chemicaliën uit Nederland. Daarnaast exporteert Nederland karrenvrachten gifgasgrondstoffen naar staten die vanwege een slecht werkend douanesysteem een bedenkelijke status hebben als doorvoerhaven en smokkelparadijs: Wit-Rusland, Kazachstan, Pakistan, Jordanië en Oekraïne.

De twijfels over deze exporten worden versterkt door een reeks schandalen rond de Nederlandse betrokkenheid bij verboden chemische handel, vooral met Irak en Iran.

Melchemie

Misschien het beruchtst is de zaak-Melchemie. Midden jaren tachtig komt de

Arnhemse producent van meststoffen en bestrijdingsmiddelen in opspraak. Het bedrijf blijkt tussen november 1984 en januari 1985 twintigduizend kilo fosforoxychloride, een voor de aanmaak van zenuwgas onmisbare grondstof, aan Irak te hebben geleverd. In de oorlog tussen Iran en Irak, die op dat moment in alle hevigheid woedde, werd op grote schaal gifgas gebruikt. De rechter veroordeelt Melchemie tot honderdduizend gulden (45 duizend euro) boete, de hoogst mogelijke straf voor export zonder de daarvoor benodigde papieren.¹⁴

KBS Holland in Terneuzen levert in 1983 vijfhonderd ton thiodiglycol (TDG) aan Irak. Dat wordt gebruikt in de textielindustrie en voor de productie van pesticiden, maar ook voor mosterdgas.¹⁵ Formeel is de leverantie niet verboden, omdat op dat moment TDG nog niet vergunningsplichtig is. Pas in 1984, als voor de stof wel een exportvergunning nodig is en berichten van Saddam Hoesseins gifgasgebruik de ronde doen, gaan de alarmbellen in Terneuzen rinkelen als weer een Iraakse bestelling TDG binnenkomt. De order wordt ditmaal afgeslagen.

Een paar jaar later duikt de Nederlander Frans van Anraat op in verband met partijen TDG die clandestien aan Irak zijn geleverd. Hij zou als makelaar fungeren voor het Iraakse regime. Via de New Yorkse NU Kraft Mercantile Corporation zou hij in 1987 en 1988 538 ton thiodiglycol hebben gekocht en dat via Antwerpen en Jordanië naar Irak hebben vervoerd. Die hoeveelheid is voldoende om samen met wat zoutzuur zo'n zevenhonderd ton mosterdgas te maken. De Amerikaanse douane zegt de beschuldigingen aan het adres van de Nederlander 'met stapels dossiers' te kunnen staven.¹⁶ Volgens de CIA is Van Anraat verder betrokken geweest bij de levering van minstens zeven grondstoffen voor de productie van zenuwgassen, evenals apparatuur voor gifgasfabrieken. Jarenlang is hij voor de Amerikanen een van de tien meest gezochte personen. De Italiaanse autoriteiten, die hem op verzoek van de Amerikanen op 27 januari 1989 aanhouden, moeten hem na een rechterlijke uitspraak laten lopen. Als dat vonnis in hoger beroep herzien wordt, zit Van Anraat hoog en droog in Bagdad. Een voormalig VN-wapeninspecteur vertelt in *Nieuwe Revu* dat Van Anraat in 1997 nog door hen in Irak is verhoord. De inspecteur suggereert dat Van Anraat voor Irak van cruciaal belang is vanwege zijn kennis van allerlei sluiproutes en mazen in de interna-

14 'CIA tipte Nederland over verboden export naar Irak', *de Volkskrant* 16-09-1986.

15 Rudie van Meurs, 'Twee Nederlandse bedrijven leverden de grondstof voor mosterdgas aan Irak', *Vrij Nederland* 06-04-1985; 'Partij pesticiden in Irak gebruikt voor produceren van mosterdgas', *NRC Handelsblad* 01-03-1986.

16 Arnold Karskens, 'Handelsreiziger in de dood', *Nieuwe Revu* 50, 2002. Karskens liep Van Anraat tijdens de Golfoorlog van 1991 tegen het lijf in Bagdad en schreef daarover 'Onze man in Bagdad' (*Nieuwe Revu* 20-06-1991). Zie ook 'Nederlander leverde Irak mosterdgas', *NRC Handelsblad* 18-06-1991, en 'Nederlander verdacht van handel in grondstof voor mosterdgas', *de Volkskrant* 01-02-1989.

tionale exportwetgeving. De grenzen met Jordanië, Turkije en Syrië zijn zo lek als een mandje, dus smokkel via die landen ligt voor de hand.

Begin 2003 meent *De Telegraaf* dat hij zwaar bewaakt door de Republikeinse Garde in Bagdad verblijft.¹⁷ Die zou koste wat het kost willen voorkomen dat hij het land ontvlucht of bij een invasie in Amerikaanse handen valt. Ook meldt de krant dat hij al jaren door de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) wordt gevolgd. Een woordvoerder van Buitenlandse Zaken vertelt aan *Nieuwe Revu* echter dat hij niet op een lijst van personen staat die wegens strafbare feiten worden gezocht.¹⁸ Een woordvoerder van Justitie zegt in hetzelfde stuk dat Van Anraat ook niet meer op de Amerikaanse opsporingslijst staat. 'In december 1997 is er een verzoek gekomen vanuit de VS voor een voorlopige aanhouding met het oog op uitlevering. Op 20 november 2000 is dat ingetrokken zonder opgaaf van reden.' Na de Amerikaans-Britse oorlog tegen Irak en de daaropvolgende val van Saddam Hoessein in 2003 duikt Van Anraat plotseling op in Nederland; hij heeft Irak ternauwernood kunnen ontvluchten. In een interview geeft hij toe dat hij op een gegeven moment nattigheid is gaan voelen, maar dat hij zijn kop in het zand heeft gestoken.¹⁹ Hij kan hier inmiddels niet meer vervolgd worden en ook de Amerikanen laten hem met rust. Gezien de rol die hij gespeeld heeft in de chemische bewapening van Irak mag dat gerust opmerkelijk worden genoemd.

Mosterdgas

In 1990 ontstaat beroering als blijkt dat het Haarlemse Bechem Chemie en Eldi Chemicals uit Krimpen a/d IJssel triethanolamine hebben uitgevoerd naar Iran, Chili, El Salvador, Irak, Jordanië, Zuid-Afrika en Nigeria. Triethanolamine is naast gebruik in zeep en waspoeder ook grondstof voor de aanmaak van stikstof-mosterdgas. Een leverantie aan Iran die wordt voorkomen, is een schoolvoorbeeld van fraude en bedrog. Enig spuurwerk leidt naar een wirwar van handelaren, verladers en andere tussenpersonen. Ondanks overduidelijk gerommel met de exportpapieren komen Eldi en Bechem er met een schikking van af. *De Volkskrant* vraagt zich als gevolg hiervan af wat er moet gebeuren voor je als handelaar wél voor de rechter moet verschijnen.²⁰

Hoewel Iran partij is bij het chemische-wapenverdrag, is er grote scepsis

17 Joost de Haas en Charles Sanders, 'Nederlander aan basis chemische wapens Saddam', *De Telegraaf*, 08-02-2003.

18 Arnold Karskens, 'Handelsreiziger in de dood', *Nieuwe Revu* 50, 2002.

19 'Zo zwart was Saddam Hoessein nou ook weer niet', *Utrechts Nieuwsblad* 12-05-2003.

20 'Export grondstof gifgas aan Iran niet bestraft' en 'Tri-ethanolamine gaat in zeep, maar ook in gifgas', *de Volkskrant* 22-10-1992.

over zijn bereidheid bestaande voorraden chemische wapens te vernietigen. De CIA noemt Irans chemische-wapenprogramma een van de grootste in de derde wereld. Nu is Iran al jaren een van de grootste vijanden van de Amerikanen en er mag dus met recht getwijfeld worden aan de betrouwbaarheid van de CIA als bron. Ook meer onafhankelijke organisaties zijn van mening dat Iran een actief chemisch wapenprogramma heeft, hoewel ook die vaak putten uit de moeilijk verifieerbare rapportages van inlichtingendiensten.²¹

Ondanks deze twijfels krijgen Nederlandse bedrijven wel toestemming om *dual use*-chemicaliën naar Iran te exporteren. Van 1995 tot en met 2001 kocht Iran dimethylamine (zes vergunningen) en kaliumcyanide (eenmaal) in Nederland. De exporten bedragen in totaal meer dan een miljoen euro. Economische Zaken gaat meestal niet over één nacht ijs: aan de goedkeuring van een aanvraag gaan soms zelfs twee maanden vooraf. Drie aanvragen worden afgewezen. Toch is het merkwaardig dat aan Iran *dual use*-chemicaliën geleverd mogen worden, ondanks het vermoeden dat het nog altijd aan een chemisch wapenprogramma werkt. Daar komt bij dat veel industrie in Iran in staatshanden is, wat het vrij eenvoudig maakt om goederen die op papier naar kunstmestfabriek A gaan, alsnog bij gifgasproducent B terecht te laten komen. Het is de vraag over welke garanties Economische Zaken beschikt voor het civiele gebruik van deze chemicaliën en welke mogelijkheden het heeft dat achteraf te controleren.

IIBR

Volgens de gerenommeerde Israëlische onderzoeker Avner Cohen bestaat onder experts grote consensus dat Israël chemische wapens heeft ontwikkeld, geproduceerd en mogelijk zelfs ingezet.²² Net als een aantal andere landen in de regio – Libanon, Syrië, Irak en Egypte – maakt Israël geen deel uit van het chemische-wapenverdrag.²³ Centraal in het Israëlische onderzoek naar chemische en biologische wapens staat het Israel Institute for Biological Research (IIBR) uit Ness Ziona, dat wordt gefinancierd door het ministerie van Defensie. *NRC*-wetenschapsjournalist Karel Knip heeft het IIBR een paar jaar geleden onder de loep genomen. Knip haalt de Britse expert Robinson aan, die op basis van een IIBR-publicatie uit 1963 concludeert dat het haast niet anders kan dan dat Israël op dat moment zenuwgassen ontwikkelde.²⁴ Knip concludeert dat 'het verrichte onderzoek aan het IIBR

21 Barbara Starr, 'Iran has vast stockpiles of CW agents, says CIA', *Jane's Defence Weekly* 14-08-1996. Zie bijvoorbeeld ook www.fas.org en www.globalsecurity.org.

22 'Israel and Chemical-Biological Weapons: History, Deterrence, and Arms Control', Avner Cohen, *The Nonproliferation Review*, Fall-Winter 2001. Cohen is verder auteur van *Israel and the Bomb*, New York Columbia University Press, 1998.

23 Israël heeft het verdrag weliswaar getekend, maar nooit geratificeerd.

24 Karel Knip, 'Biologie in Ness-Ziona', *NRC Handelsblad* 27-02-1999.

bestaat uit een bizarre combinatie van bezigheden die maar binnen één kader betekenis krijgt: dat van de chemische en biologische oorlogvoering’.

Dat Nederland desondanks gifgas en grondstoffen daarvoor aan Israël levert mag daarom schokkend worden genoemd. Uit de openbaar verkregen exportpapieren blijkt dat sinds 1992 een vijftigtal vergunningen zijn verleend voor de uitvoer van *dual use*-chemicaliën. In één geval ging het zelfs om vier monsters van het gifgas Soman.

Veel aandacht kreeg de lading chemicaliën aan boord van het vrachtvliegtuig van El Al dat op 4 oktober 1992, na een tussenstop op Schiphol, in de Amsterdamse Bijlmer neerstortte. Direct na de ramp verklaarde toenmalig minister van Verkeer en Waterstaat Majj-Weggen dat de lading uit bloemen, parfum en videorecorders bestond. Aan die lezing werd al snel getwijfeld. Twee weken later dook een vrachtbrief op met ondubbelzinnige militaire omschrijvingen. Pas in 1996 kwamen details over de vracht naar buiten. Die bleek naast munitie, helikopter- en tankonderdelen ook 240 kilo DMMP te bevatten. DMMP staat voor dimethyl-methylfosfonaat, een chemische stof die voor de aanmaak van het zenuwgas Sarin nodig is. DMMP geldt binnen het chemische-wapenverdrag als een stof waarvan de kans op gebruik voor de productie van chemische wapens aanzienlijk is. Bovendien bleek uit de vrachtbrief dat de zending bestemd was voor het IIBR. Met deze hoeveelheid valt ongeveer 270 kilo Sarin te maken.²⁵ Het IIBR verklaarde tegenover het NRC dat men het DMMP uitsluitend gebruikt voor het testen van grote filterinstallaties, zoals in schuilkelders.²⁶ Volgens door die krant geraadpleegde experts zijn de hoeveelheden die Israël in korte tijd vanuit de VS heeft geïmporteerd echter onwaarschijnlijk groot om daarvoor te gebruiken. DMMP kan ook voor proeven bestemd zijn geweest, om de effecten van het gebruik van chemische wapens na te bootsen. Wat er ook met het DMMP moest gebeuren, de Bijlmerramp liet duidelijk zien hoe Nederland tekortschoot in de controle op de doorvoer van *dual use*.

Het IIBR duikt ook in een andere kwestie op. Het tv-programma *NOVA* onthulde in 1999 de export van het zenuwgas Soman naar Israël.²⁷ Het gifgas is eind juli 1996 door TNO naar Ness Ziona gestuurd. De levering is, hoewel klein van omvang, des te pikanter, omdat ze driekwart jaar voor de inwer-

25 Harm van den Berg en Karel Knip, 'Grondstof gifgas in Boeing El Al', *NRC Handelsblad* 30-09-1998.

26 'DMMP-raadsel vergroot', *NRC Handelsblad* 12-03-1999.

27 *NOVA* 18-03-1999. Soman is overigens geclassificeerd als militair goed en niet als *dual use*. Strikt genomen valt het dus buiten het bereik van dit hoofdstuk. Vanwege de relatie tussen chemische wapens en hun 'voorlopers', zoals die hier ter sprake komt, is ervoor gekozen deze leverantie hier op te nemen.

kingtreding van de chemische-wapenconventie – op 29 april 1997 – plaatsvond. Sindsdien is iedere export van chemische wapens naar niet-verdragslanden verboden. In antwoord op Kamervragen van de SP rechtvaardigde staatssecretaris Ybema van Economische Zaken de leverantie vanwege de geringe hoeveelheid en de medische doeleinden waarvoor ze was bedoeld.²⁸

Op zich valt dat te billijken. Israël ligt binnen het schootsveld van de Iraakse Scudraketten, zoals het tijdens de Golfoorlog van 1991 mocht ondervinden. Gekoppeld aan Saddam Hoesseins bewezen bereidheid chemische wapens te gebruiken, is een gedegen bescherming tegen zo'n aanval geen overbodige luxe. Het onderscheid tussen defensief en offensief gebruik is echter amper te maken. De berichten uit Irak, tijdens de Golfoorlog van 2003, illustreren dat. De ontdekking van beschermende pakken voor Iraakse soldaten gold toen juist als bewijs dat Saddam Hoessein van plan zou zijn geweest chemische wapens in te zetten. Hetzelfde geldt voor de ophef die ontstond naar aanleiding van berichten dat Bagdad op grote schaal atropine – een antistof – probeerde in te slaan: dat wees op een mogelijke Iraakse gifgasaanval.

Vanwege Israël's eigen massavernietigingswapens, in het bijzonder het nucleaire wapenprogramma, weigeren landen als Syrië, Libanon, Egypte en Irak tot de CWC toe te treden. Met uitzondering van Libanon zijn ze betrokken bij of verdacht van de productie van chemische wapens. Door de weigering zelf afstand te doen van zijn massavernietigingswapens, is Israël medeverantwoordelijk voor de patstelling hierover. Ratificatie van het CWC zou een stap in de goede richting zijn. Vooralsnog meent Israël dat dat zijn militaire afschrikking onverantwoord verzwakt.²⁹ Bovendien zou het de poorten van instituten als het IIBR moeten openen voor internationale inspectieteams. Dat voorkomen rechtvaardigt volgens een hoge defensieambtenaar de schade van eventuele handelssancties – mogelijk honderd tot tweehonderd miljoen dollar per jaar.³⁰ Vooralsnog hoeft Israël niet bang te zijn voor Nederlandse sancties.

28 Het zou zijn gegaan om vier monsters van elk 1,5 milligram, in totaal 'ten hoogste 20 milligram'. Tweede Kamer, vergaderjaar 1998-1999, Aangangsel van de Handelingen pp. 2469-2471. In diezelfde antwoorden noemt Ybema ook een andere export van Soman, in juni 1997, aan 'een land dat het verdrag heeft geratificeerd en NAVO-bondgenoot is'. Uit de WOB-gegevens blijkt verder dat eerder al Japan en Duitsland ieder ten minste eenmaal stoffen voor chemische oorlogvoering hebben gekocht. In het geval van Duitsland ging het om 7 ampullen met elk 1 gram zenuw- of mosterdgas. Nadien, in 2000 en 2001, is toestemming gegeven voor de export van verschillende hoeveelheden strijdgassen naar (CWC-lidstaten) Frankrijk, Duitsland en de VS. De OPCW, de organisatie die toeziet op naleving van de CWC, moet hiervan op de hoogte zijn gesteld.

29 Ad Bloemendaal, 'Israël dubt over toekomst chemische wapens', *Leeuwarder Courant* 26-08-1997. Bloemendaal noemt in dit verband met name Ariel Sharon, toen minister.

30 Aluf Benn, 'Israel's decision time', *The Bulletin of the Atomic Scientists* maart-april 2001.

Handel en diplomatie

Israël en Iran staan dus niet voor een dichte deur als zij vandaag in Nederland *dual use*-chemicaliën willen kopen, ondanks het proliferatiegevaar. Zij zijn niet de enige twijfelachtige klanten. Niet-ondertekenaars van het chemische-wapenverdrag als Taiwan, Egypte en Syrië kopen in Nederland chemische stoffen, die op papier ongetwijfeld een civiele bestemming zullen hebben, maar waarvan het zeer de vraag is in hoeverre Nederland dat controleert. Ook landen als Pakistan en Jordanië zijn regelmatige klanten. Deze twee landen zijn wel lid van de CWC, maar worden allebei ook geregeld in verband gebracht met handel in massavernietigingswapens en illegale wapenhandel. Zolang het inspectieregime van de CWC nog niet goed functioneert, zouden orders aan risicolanden – CWC-lid of niet – alleen doorgang mogen vinden, wanneer een gedegen controle gegarandeerd is.

Wat dat betreft mogen ook een heel aantal westerse landen, waaronder Duitsland, Frankrijk, de VS en Nederland als risico- of proliferatieland aangemerkt worden. Met de – deels illegaal, deels legaal verkregen materialen en technologie uit deze landen kregen Libië, Pakistan, Iran en Irak de beschikking over massavernietigingswapens. Groot-Brittannië, Frankrijk en de VS bezitten bovendien zelf kernwapens, de VS ook nog chemische wapens. Met de ratificatie van de CWC heeft de VS zich verplicht die te vernietigen en verder af te zien van de ontwikkeling, productie en het gebruik ervan. Niettemin verzet het zich tegen inspecties in eigen land in het kader van de CWC, wanneer die onaangekondigd plaatsvinden of wanneer daarbij door de VS ongewenste – vooral Iraanse – inspecteurs van de partij zijn.

Het grote aantal twijfelachtige exporten van *dual use*-chemicaliën staat haaks op de positie die je van Nederland zou verwachten. Den Haag is immers gastheer van de *Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons* (OPCW), de verdragsorganisatie van de CWC. Beter dan voorrang te geven aan handelsbelangen, zou Nederland zich meer mogen inspannen om de CWC te versterken. Meer landen moeten gaan deelnemen, en de uitvoering van het verdrag moet meer handen en voeten krijgen. Die ontbreken nu door diplomatieke en financiële problemen. Een belangrijke donor als de VS gebruikt zijn bijdrage om de OPCW naar zijn hand te zetten. Zo moest de Braziliaanse directeur-generaal Bustani in 2002 op instigatie van de Amerikanen opstappen. Naar verluidt zouden die boos zijn op Bustani vanwege diens inspanningen om de wapeninspecties in Irak weer op gang te brengen. Daarmee zou hij de steun voor een directe Amerikaanse militaire operatie ondermijnen.³¹

31 Zie Facts & Reports nr. 6 (Werkgroep Eurobom-PENN-NL, mei 2002) met uitgebreide documentatie over deze affaire, op www.eurobomb.nl.

Ook zou Nederland zich kunnen inspannen voor een verbod op de export van zogenaamde *Lijst 3*-chemicaliën naar landen die geen partij zijn in de CWC. Zo'n verbod geldt al voor de twee gevaarlijkste categorieën (zogenaamde *Lijst 1*- en *Lijst 2*-chemicaliën). Voor *Lijst 3*-stoffen, die ook een vrij brede civiele toepassing hebben, ligt dat nog gevoelig. Niettemin ligt het wel in de bedoeling dat het ooit zover komt. In diplomatieke taal: 'Een proces van versterking van de beperkingen op *Lijst 3*-chemicaliën leidt uiteindelijk misschien tot een verbod.'³² Nederland zou in elk geval zelf het goede voorbeeld kunnen geven.

Ten slotte zou de Nederlandse diplomatie zich moeten richten op de opname van een groep chemicaliën die tot nu toe buiten het bereik van de CWC valt, maar wel degelijk grondstof voor chemische wapens kan zijn. Dat zij buiten de CWC vallen komt vooral omdat met een uitgebreidere lijst stoffen nooit zoveel landen het verdrag hadden willen ratificeren.³³ Niet voor niets hanteert de *Australiëgroep* – een samenwerkingsverband van 31 landen dat de handel in chemische en biologische wapens hoopt te reguleren – een lijst waarop die stoffen wél staan.

Tabel 3.1 Aantal door Nederland verstrekte exportvergunningen voor *dual use*-chemicaliën, naar landen die de cwc niet hebben geratificeerd, plus Iran, Jemen, Jordanië, Pakistan en Soedan (1992-2001; w = weigering vergunning)³⁴

	Lijst 2 cwc		Lijst 3 cwc					Australië Groep							
	Benzilzuur	Fosfortrichloride	Fosforoxychloride	Fosforpentachloride	Methyldiethanolamine	Triethanolamine	Dimethylamine	Kaliumcyanide	Natriumcyanide	Kaliumfluoride	Natriumfluoride	Waterstoffluoride	Natriumsulfide	Fosforpentasulfide	Ammoniumbifluoride
Egypte						11			1	1	1			1	
Iran						w	6	1				w+w			
Israël	1		2	1	3	15	31					1			
Jemen						2									
Jordanië				2		10+w	4	1	2						1
Libië						w									1
Pakistan						6	2								
Soedan													10+w		
Syrië					1	1+w		2	2						
Taiwan	3	12	7	2		3	12	12	2						

32 www.opcw.org.

33 Zie ook Daniel Feakes, 'Challenges in the Implementation of CWC Export Controls', *Electronic Working Papers Serie*, No. 70, SPRU Science and Technology Policy Research, University of Sussex, augustus 2001.

34 Een verstrekte exportvergunning leidt overigens niet altijd tot daadwerkelijke export.

Vooralsnog lijken handelsbelangen de overhand te hebben bij exporten van *dual use*-chemicaliën naar 'risicolanden'. In het oog springend zijn de exporten van grote hoeveelheden dimethylamine naar de vermeende chemische-wapenlanden Israël en Iran; vergunningen voor kaliumcyanide voor Iran, kalium- en natriumcyanide voor Syrië en ammoniumbifluoride voor Libië. Ook andere afzetgebieden van Nederlandse chemicaliën roepen vragen op. Congo – ook geen CWC-lid –, Jemen, Kazachstan, Soedan en Wit-Rusland: het zijn niet de meest geruststellende bestemmingen waarvoor Haagse ambtenaren toestemming verlenen. Het is dan ook zeer de vraag of de zogeheten eindgebruikerverklaringen die exporteurs moeten overhandigen, en de controle daarop, wel zo sluitend zijn. Het risico van doorvoer naar 'verboden' bestemmingen is daarmee levensgroot.

Ook opvallend zijn de exporten van benzilzuur, een stof waarvan het aantal civiele toepassingen beperkt is en extra waakzaamheid daarom geboden is. Benzilzuur wordt bijvoorbeeld gebruikt in BZ-gas, dat verwarring en hallucinaties veroorzaakt bij degene die ermee in aanraking komt. Het is bedoeld om vijandelijke troepen enkele uren tot dagen uit te kunnen schakelen.

Een van de klanten voor benzilzuur is Taiwan, dat geen lid is van de CWC. Defensie-experts hebben het over 'hardnekkige openbare berichten' dat Taiwan sinds 1989 aan chemische wapens voor defensief en offensief gebruik werkt.³⁵ De Taiwanese regering ontkent de beschuldigingen. Hoewel die geruchten ook bij Economische Zaken bekend moeten zijn, staat Nederland tussen 1995 en 1999 drie exporten van benzilzuur naar Taiwan toe, met een totale waarde van zo'n 24.000 euro. Ook een Israëlische order voor benzilzuur ter waarde van ruim 15.000 euro krijgt een vergunning. Economische Zaken verleent deze in maart 2000, anderhalve maand voordat een verbod op export ervan naar niet-CWC-landen van kracht wordt. Uiteindelijk vindt de levering niet plaats, maar de vergunningverstrekking – en helemaal het tijdstip ervan – zijn op zijn zachtst gezegd merkwaardig.

Export van 'conventionele *dual use*'

Bij *dual use*-exporten speelt – in elk geval op papier – de reputatie van het land van bestemming ten aanzien van massavernietigingswapens een belangrijke rol. Voor 'conventionele *dual use*' – die dus niet voor massavernietigingswapens, maar voor 'gewoon' militair gebruik kan dienen – gelden volgens Economische Zaken 'meer nuances'.³⁶ Dictaturen of andere 'gevoelige bestemmingen' hebben minder makkelijk toegang tot Nederlandse

35 Zie www.globalsecurity.org/wmd/world/taiwan/cw.htm.

36 Brief van de staatssecretaris van Economische Zaken, 27 november 2002, Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, 22054 nr. 67.

technologie die een rol kan spelen in de bewapening van dat land, ook al is civiel gebruik mogelijk. Ook hier ligt weer een wereld van verschil tussen beleid en praktijk. Geregeld schermen bewindslieden met gelegenheidsargumenten om handelsbelangen te verdedigen. Terwijl voor *dual use*-exporten met reden een vergunningsplicht bestaat, bagatelliseert Economische Zaken de militair-strategische waarde ervan. Het ministerie houdt bijvoorbeeld ruimte open voor de export van wat het 'strategisch ongevoelige *dual use*' noemt – ook wanneer die op gevoelige bestemmingen terechtkomt.³⁷ Economische Zaken heeft het over waarborgen die men aanbrengt om militair eindgebruik te voorkomen. Hoe die waarborgen er vervolgens uitzien is onduidelijk. In landen als China en India zijn strategische industrietakken nog grotendeels in staatshanden en is onderscheid tussen civiel en militair vaak moeilijk te maken. Waarborgen of niet, veel *dual use* blijkt in militaire handen terecht te komen. Het is dan ook de vraag of Nederland daar wel zicht op heeft, of zelfs wil hebben.

Of het moet zijn dat Den Haag landen als Israël, India en China niet als gevoelige bestemming ziet. Voor alledrie gold voor een deel van de periode 1990-2001 een wapenexportverbod. Toch mochten deze landen en masse conventionele *dual use* in Nederland kopen. Grove mensenrechtenschendingen en dreigend militair conflict leiden dan wel tot militaire sancties, de export van *dual use* blijft grotendeels buiten schot. Zo mag de Nederlandse regering wel eens uitleggen waarom China's militair gecontroleerde telecomindustrie jarenlang miljoenenorders bij het Nederlandse bedrijfsleven mocht plaatsen. En waarom mochten onderdelen van nachtzichtapparatuur – tot productielijnen toe – aan India verkocht worden, terwijl duidelijk was dat (para)militairen de belangrijkste klanten daarvoor zijn? Ook China en Israël kopen al jaren Nederlandse optische *hightech* met een militaire bestemming. Mede dankzij het soepele Nederlandse beleid staat de militair relevante optische industrie er in die landen goed voor.

Nederland heeft amper of geen invloed op het exportbeleid van die landen. Terwijl Nederlandse bedrijven mede-eigenaar zijn van buitenlandse *joint ventures*, of cruciale toeleverancier voor de lokale industrie, blijft de Nederlandse overheid buiten beeld wanneer de eindproducten worden doorverkocht. De slechte reputatie van die landen als wapenexporteur maakt Den Haag schijnbaar weinig uit.

Nachtzichtapparatuur van Delft Instruments

Als het gaat over illegale wapenleveranties vanuit Nederland komt steevast de naam van Delft Instruments – het vroegere Oldelft of De Oude Delft – boven water. Hoezeer men het verleden ook achter zich probeert te laten, de

³⁷ Idem.

naam is voor altijd besmet door een lange reeks beschuldigingen, invallen en rechtszaken. Maar ook anno 2003 levert Delft Instruments nog volop aan brandhaarden en conflictgebieden. Met goedvinden van de Nederlandse regering, die goed op het 'beoogde eindgebruik' zegt te letten³⁸ maar ondertussen onverminderd de exporten van Delft-dochter DEP uit Roden naar landen als China, India en Israël toestaat.

Vooraf in de jaren tachtig zat Nederlands bekendste bouwer van nachtzichtapparatuur geregeld in de beklagdenbank. Zo was daar Operatie La Paz: de uitvoer langs allerlei sluiproutes van nachtzichtapparatuur naar Irak, ten tijde van de oorlog met Iran.³⁹ Vanwege die oorlog wordt vanaf 1 januari 1981 de export van strategische goederen naar beide landen verboden. Het Westen – inclusief Nederland – kiest in die oorlog feitelijk partij voor Saddam Hoessein. De gemeenschappelijke vijand is de bindende factor. De westerse wereld hoopt dat de oorlog het einde van de ayatollahs in Iran betekent. Daarmee zouden de Iraanse olievoorraden mogelijk ook weer in hen gunstiger gezinde handen komen.

Het wapenembargo komt Oldelft bijzonder ongelegen, aangezien Irak een van zijn beste klanten is. Na jarenlang lobbyen had het in 1974 een order van 4,5 miljoen euro gekregen met de toezegging voor vervolgoorders ter waarde van 90 miljoen euro. Na een korte periode van neergang in de Iraakse orderstroom, weet Oldelft in 1979 te bereiken dat het Iraakse leger vrijwel alleen nog maar hun nachtkijkers koopt. Als het wapenembargo die leveranties vanaf 1981 verbiedt, dreigt het bedrijf in de problemen te komen. Uit angst dat de concurrentie met Oldelfts monopoliepositie wegloopt, weet het bedrijf met sluiproutes via andere Europese landen de leveranties voort te zetten. Lange tijd gaat dat goed, niet in de laatste plaats omdat het ministerie van Economische Zaken weinig moeite doet aanwijzingen in die richting te verifiëren. Toch komt het in februari 1983 tot een inval van de Economische Controledienst (ECD). Dat heeft er vooral mee te maken dat de Britse douane op een illegale Oldelft-zaak stuit. De rechtbank spreekt Oldelft en de twee directeuren na een ruim vier jaar durende rechtszaak vrij. Oldelft erkent geweten te hebben dat de leveranties voor Irak bedoeld waren, maar omdat een zogenaamde eindbestemmingsverklaring nog niet verplicht was kan het bedrijf strafrechtelijk niet aangepakt worden. De ver-

38 Verslag van een Algemeen Overleg, Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, 22054, nr. 66.

39 Paul Rusman beschrijft de Irak-connectie uitvoerig in paragraaf 8.2 van zijn met Ko Colijn geschreven dissertatie (*Het Nederlandse wapenexportbeleid 1963-1988*, Nijgh & Van Ditmar Universitair, Den Haag 1989). Vanaf de jaren zeventig publiceerden Rudie van Meurs en later Colijn en Rusman in *Vrij Nederland* een hele serie artikelen over het reilen en zeilen bij Delft Instruments. In deze paragraaf is dankbaar gebruikgemaakt van dat onderzoek.

gunningsaanvragen noemden Engeland en Portugal als bestemming en dat was voldoende; meer werd niet gevraagd. Dit lek in de exportwetgeving wordt in 1984 gedicht. Vanaf dan is de opgave van een eindbestemming verplicht. In de maanden tussen de ECD-inval en de wetswijziging heeft Oldelft overigens gewoon doorgeleverd aan Irak, meldt directeur Duinker voor de rechter.

Economische Zaken heeft nooit erg zwaar getild aan de handel en wandel van Oldelft. Volgens Duinker zou Wim Dik, indertijd staatssecretaris voor Buitenlandse Handel, op de hoogte zijn geweest van 'grote opdrachten, die ten tijde van zijn bezoek aan Bagdad tijdens het conflict, aan Oldelft waren verstrekt'.⁴⁰ Ook na de inval krijgt Oldelft de ruimte van Economische Zaken om zijn belangen in Irak te behartigen, oorlog of niet. In september 1984 stuurt het hoofd van de afdeling Algemene In- en Uitvoorzaken Oldelft een briefje waarin hij laat weten geen bezwaar te hebben tegen de aanwezigheid van het bedrijf met een 'thermisch bewakingssysteem' op een handelsbeurs in Bagdad. 'Voor de goede orde zij overigens opgemerkt dat e.e.a. geen garantie inhoudt dat in de toekomst vergunningen zullen worden verstrekt voor de leverantie [...] aan Irak.'⁴¹

Delft Instruments is weinig gevoelig voor de slechte naam die het heeft opgebouwd. Langs allerlei sluiptwegen blijft het rustig zaken doen met het bewind van Saddam Hoessein. In de loop van 1990, wanneer Irak Koeweit is binnengevallen, komen Colijn en Rusman met het nieuws dat Oldelft nog altijd zaken doet met Bagdad.⁴² Daarvoor heeft het bedrijf een nieuwe truc verzonnen. Die gaat zo: OIP uit het Vlaamse Oudenaarde is vanaf 1988 een nieuwe loot aan de Oldelft-stam. Het doet dienst als werkplaats voor Oldelft. In Nederland geproduceerde onderdelen worden daar verder in elkaar geschroefd. Door deze bewerkingen worden de producten Belgisch en hoeft men in Nederland geen exportvergunning aan te vragen, laat staan te zeggen dat een en ander voor Irak bestemd is. De vergunning moet in Brussel worden aangevraagd, en daar doet men nog makkelijker over wapenhandel met Irak dan in Nederland. Ook onderdelen voor nachtzichtapparatuur van een andere Oldelft-dochter, Delft Electronic Products (DEP)⁴³ uit het Drentse Roden, gaan via deze route naar Irak. Deze zogenaamde helderheidsversterkers of beeldversterkerbuizen zijn het belangrijkste onderdeel van een nachtkijker.

Ditmaal zijn het de Amerikanen die ervoor zorgen dat Delft Instruments

40 Ko Colijn en Paul Rusman, *Het Nederlandse Wapenexportbeleid 1963-1988*, p. 425.

41 Ko Colijn en Paul Rusman, 'Via de Benelux-constructie stroomt nog steeds Nederlands wapentuig naar Irak', *Vrij Nederland* 11-08-1990.

42 Idem.

43 Vroeger opererend als Delft Electronische Producten.

wordt aangepakt. Via OIP blijken ook warmtebeeldcamera's te zijn geleverd aan Irak. Uit onderzoek blijkt dat Irak en OIP op 12 december 1988 een order hebben afgesloten van 35 miljoen dollar voor warmtebeeldapparatuur. Die apparatuur bevat Amerikaanse onderdelen, waarvan het absoluut verboden was ze zonder toestemming te exporteren. Enkele proefexemplaren hebben het Midden-Oosten al bereikt als de Amerikanen in februari 1991 alarm slaan. Delft Instruments bekent schuld, maar beklagt zich in een open brief erover dat de media de zaak enorm opblazen.⁴⁴ Omdat de Amerikanen menen dat de kans op herhaling groot is, kan het bedrijf voor straf jarenlang fluiten naar Amerikaanse onderdelen voor zijn apparatuur. Naast de tientallen miljoenen omzetverlies die dat tot gevolg heeft, moet het de Amerikaanse autoriteiten 4,3 miljoen dollar aan boetes en schikkingen betalen.⁴⁵ Delft Instruments ontloopt strafvervolging in Nederland, met dank aan minister Hirsch Ballin van Justitie. Die meent dat 'als het onderzoek zou worden voortgezet, zou dat leiden tot het overlijden van de verdachte'. Wel wordt een onderzoek naar de directie toegezegd.⁴⁶ Dat leidt in 1994 tot een serie schikkingen met zes functionarissen van het bedrijf, die elk een bedrag van tussen de elf en 34 duizend euro betalen 'zonder daarmee schuld te erkennen'.⁴⁷

Omschakeling

In 1991 zegt Delft Instruments zich meer op de niet-militaire markt te gaan concentreren. Medische apparatuur en instrumenten voor de olie-industrie moeten de hoofdmoot van het werk gaan vormen. Anno 2003 doet men ten onrechte voorkomen daarin te zijn geslaagd. Hoewel de defensieactiviteiten in Delft, Italië en België zijn afgestoten, heeft het met DEP nog altijd een belangrijke toeleverancier van de wapenindustrie in bezit.⁴⁸ DEP haalt zeker zestig procent van zijn omzet uit militaire toepassingen. 'Al meer dan 30 jaar wijdt DEP zich aan het dienen van de belangen van de defensie-industrie', meldt de eigen *homepage*. Het biedt beeldversterkerbuizen voor 'vrijwel elk bestaand of nieuw militair gespecificeerd nachtzichtsysteem'. Op de 'evenementenkalender' op de *homepage* prijken bijna alleen wapenbeurzen. Vol-

44 'Open brief aan de Nederlandse regering en aan de leden van de Eerste en Tweede Kamer der Staten Generaal', *Nieuwsblad van het Noorden* 09-11-1991.

45 'Recent developments in the Case of Delft Instruments', *NewsNotes for September 1997*, Society for International Affairs. Een eerdere schikking van 3,3 miljoen dollar wordt in 1997 gevolgd door een boete van een miljoen wegens het eerder achterhouden van informatie.

46 'Toch onderzoek naar handelswijze Delft Instruments', *Nieuwsblad van het Noorden* 16-10-1991.

47 'Delft Instruments koopt strafzaak nachtkijkers af', *de Volkskrant* 28-05-1994.

48 Het verkoopt eind 1999 de Delftse en Italiaanse defensiedochters aan Thales Nederland, begin juli 2003 OIP aan het Israëlische Elbit. De verkoop van DEP aan concurrent Burle ketst in 1999 af.

gens DEP is het marktleider in Europa. Daarbuiten heeft het een netwerk van vertegenwoordigers en distributeurs in onder meer Maleisië, Taiwan en Israël.

Na massaontslagen vanwege het Irak-schandaal begin jaren negentig, heeft DEP de weg omhoog weer helemaal teruggevonden. In 1999 meldt topman De Groot dat DEP's orderportefeuille 'het hoogste peil in tien jaar' heeft bereikt.⁴⁹ Niet in de laatste plaats vanwege een immer soepele exportautoriteit. Daarbij heeft het parlement zich de afgelopen jaren met een kluitje in het riet laten sturen. De term 'tweede generatie beeldversterkerbuizen' is blijkbaar abstract genoeg om DEP's optische technologie af te doen als 'technologisch verouderd' en 'wordt tegenwoordig ook al gebruikt in videocamera's'. Ten onrechte. India, China, maar ook een militair-technologisch geavanceerd land als Israël, kopen de optische apparatuur nog en masse in Nederland in, en bepaald niet omdat de landen er zo'n grote civiele afzetmarkt voor hebben. Ter illustratie: een videocamera met tweede generatie beeldversterkers kost al snel elfduizend euro, oplopend tot een veelvoud daarvan voor geavanceerdere typen. Voor de meeste niet-westerse landen is tweede generatie technologie nog altijd dé militaire standaard, als ze er al over beschikken. Derde generatie kijkers zijn niet te krijgen vanwege exportverboden of simpelweg te duur. Een groot deel van de exporten van DEP komt wel degelijk in militaire handen terecht. Dat is ook niet verwonderlijk: in Kashmir is een goede kijker in het grensconflict met Pakistan, of in gevechten met rebellen, van onschatbare waarde voor een Indiase soldaat. En China, met 's werelds grootste krijgsmacht kent uiteraard een grote behoefte aan nachtzichtapparatuur om het afvallige Taiwan in de gaten te houden, maar ook ter observatie van Tibetanen of dissidenten. Het Israëlische leger maakt volop gebruik van nachtkijkers voor nachtelijke invallen in de Palestijnse gebieden, of bij liquidaties van vermeende terroristen. Precies om die redenen zijn militaire leveranties aan deze landen in strijd met het wapenexportbeleid, ook als ze vanwege mogelijk civiel gebruik als *dual use* gelden.

Mensenrechten

Ondanks de Koude Oorlog, die de handel in strategische goederen met communistische landen aan banden legt, weet Oldelft al in de jaren zeventig en tachtig voet aan wal te krijgen in China. Het verkoopt een complete kopie van de fabriek van DEP uit Roden. De nieuwe fabriek, die eerste generatie beeldversterkers maakt, is onderdeel van Norinco, China's grootste wapenfabrikant. Als de Chinezen later horen dat men in Roden inmiddels tweede generatie beeldversterkers maakt, hebben ze daar ook wel oren naar.

49 'Verkoop divisie Delft Instruments mislukt', *de Volkskrant* 03-08-1999.

Dat is voor Delft zelf ook handig vanwege juridische en 'capaciteitsproblemen' die begin jaren tachtig door de Iraakse bestellingen ontstaan.⁵⁰ Zeker tot 1990 vertrekken 'tientallen' helderheidsbuizen zonder geldige vergunning naar China. Het onderzoek dat het Openbaar Ministerie naar de handel van Delft Instruments met China instelt komt niet verder dan een schikking van naar verluidt hooguit 20.000 euro.⁵¹

Mét vergunning levert Delft Instruments in de loop van de jaren negentig ook een indrukwekkende hoeveelheid nachtkijkers en onderdelen daarvoor af aan China, wapenembargo of niet. Sinds het neerslaan van de studentenopstand op het Plein van de Hemelse Vrede in Peking in 1989 loopt vanuit de Europese Unie een wapenembargo tegen China. Probleem daarbij is dat de termen van dat embargo zo vaag zijn dat ieder land er maar wat op los interpreteert. De Nederlandse regering zegt zich ingespannen te hebben voor een breed embargo. Toen dat onmogelijk bleek heeft ze zich het recht voorbehouden om 'ten aanzien van bepaalde militaire goederen een ad hoc-benadering te volgen'.⁵² Bij Delft Instruments zal men niet hebben getreurd om het falen van de Nederlandse diplomatie. Het bedrijf mag rustig blijven handelen met China, of het nu gaat om puur militaire nachtzichtapparatuur of de iets minder geavanceerde *dual use*-varianten. In vergelijking daarmee pakt men buurland Birma, waartegen ook al jaren een EU-wapenembargo van kracht is, een stuk strenger aan. Aan dat sanctiepakket wordt in 2000 een aantal goederen, waaronder beeldversterkerbuizen, toegevoegd. Ook al staan ze als *dual use* te boek, de EU ziet ze als uitrusting voor 'binnenlandse repressie of terrorisme'.⁵³

In totaal keurt Economische Zaken in de periode 1990 tot en met 2001 voor bijna tien miljoen euro vergunningen voor nachtzichtapparatuur met een expliciete militaire kwalificatie goed. Daar bovenop komt eind jaren negentig, als een deel van de tweede generatie nachtzichtapparatuur het etiket '*dual use*' krijgt, een groot aantal vergunningen die nooit in de wapenex-

50 Ko Colijn en Paul Rusman, 'Delft Instruments deed het weer', *Vrij Nederland* 16-05-1992; Colijn en Rusman, p. 422. Zie ook bijlage 3.

51 Ko Colijn en Paul Rusman, 'Het Nederlandse en Amerikaanse onderzoek naar Delft Instruments gaat hardnekkig door', *Vrij Nederland* 08-05-1993.

52 Antwoorden op Kamervragen, Tweede Kamer, vergaderjaar 1996-1997, Aanhangsel van de Handelingen, p. 2769. Een week daarna, tijdens een Algemeen Overleg, meent minister Van Mierlo (Buitenlandse Zaken) zelfs dat Nederland 'de meest strikte interpretatie' hanteert. En binnen die interpretatie, aldus Van Mierlo, 'is het mogelijk dat vanuit Nederland iets wordt geleverd, dat overigens nog niet eens als een écht wapen kan worden beschouwd'. Verslag van een Algemeen Overleg, Tweede Kamer, vergaderjaar 1997-1998, 22054, nr. 27.

53 'Verordening (EG) Nr. 1081-2000 van de Raad van 22 mei 2000 betreffende een verbod op de verkoop en de levering aan en de uitvoer naar Birma-Myanmar van uitrusting die voor binnenlandse repressie of terrorisme kan worden gebruikt [...]', Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen, L 122-29, 24-05-2000.

portstatistieken verschijnen. Om de in de Kamer omstreden wapenexporten naar China te legitimeren voert minister De Hoop Scheffer van Buitenlandse Zaken aan dat het om vervolcontracten gaat.⁵⁴ Die kan je moeilijk tegenhouden, zo lijkt de boodschap. Maar Delft Instruments krijgt ook nieuwe orders. China tekent in 2001 een contract met DEP voor een nieuwe productielijn. Het heeft de order te danken aan 'haar positie in de technologische voorhoede', vertelt men er trots bij.⁵⁵ DEP verwacht de komende jaren meer van zulke *deals* te sluiten.

Indiaas succes

Een ander goedlopend samenwerkingsverband start DEP in 1990 met een van India's grootste wapenfabrikanten, Bharat Electronics Ltd. – of BEL. De *joint venture* BE-Delft Electronics is voor veertig procent eigendom van moederconcern Delft Instruments. Sinds 1990 heeft DEP voor zeker tien miljoen euro naar India geëxporteerd; het land is daarmee een belangrijke afzetmarkt. In 2002 verkoopt Delft Instruments zijn aandeel aan BEL. Niettemin zal DEP als toeleverancier nog jaren verzekerd zijn van orders voor de Indiase nachtzichthandel.

BE-Delft Electronics produceert tweede generatie beeldversterkers, waarvoor productieapparatuur en onderdelen vanuit Nederland worden geleverd. Delft Instruments heeft om twee redenen belang bij deze samenwerking. Het krijgt als mede-eigenaar een deel van de winst, en als BE-Delft goed loopt behaalt DEP als toeleverancier extra omzet. DEP ondersteunt ook de verkoopactiviteiten vanuit India.⁵⁶ Naast productie voor de export voorziet de *joint venture* ook in de behoefte van de Indiase troepen.⁵⁷ Midden jaren negentig is BE-Delft goed voor bijna de helft van al BEL's exporten.⁵⁸ Bestemmingen zijn onder meer Israël en Saoedi-Arabië. Het is onduidelijk welke invloed de Nederlandse autoriteiten hebben op de doorverkoop van Nederlandse technologie aan derden. Moet vanuit India steeds toestemming worden gevraagd voor Indiase exporten, zijn die helemaal vrij, of wil men, net als in de jaren tachtig bij Irak, het liefst van niets weten? India's exportnormen wijken in elk geval flink af van de Nederlandse. Recent heeft het land nachtzichtapparatuur geleverd aan Nepal voor de burgeroorlog tussen regeringstroepen en het gewapende communistische verzet. Ook onderhoudt India nauwe militaire banden met landen als Iran en Birma.

54 Verslag van een Algemeen Overleg, Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, 22054, nr. 66.

55 Delft Instruments, jaarverslag 2001.

56 Delft Instruments, Annual Report 1995.

57 BEL India, Annual Report 1990-1991 en 2001-2002.

58 BEL India, Annual Report 1994-1995 en 1995-1996. Voor het boekjaar 1995-1996 komt dat neer op grofweg drieënhalf miljoen euro aan exporten van Indiase beeldversterkerbuizen.

Tot aan 1997 geeft Den Haag toestemming voor de export naar India van ruim duizend beeldversterkers, onderdelen daarvoor en productieapparatuur ter waarde van minimaal 5,5 miljoen euro. Daarna mag DEP een groot deel van de onderdelen die het aan BE-Delft levert als *dual use* kwalificeren, omdat de apparatuur niet langer exclusief militair is.⁵⁹ Dat moet DEP als muziek in de oren hebben geklonken. Immers, met ingang van mei 1998 verleent Nederland geen vergunningen meer voor militaire goederen met bestemming India en Pakistan vanwege hun kernproeven. De *joint venture* BE-Delft kan vrijwel zonder problemen blijven draaien, aangezien het embargo niet voor *dual use*-exporten geldt. In de jaren 1999 en 2000 gaat er voor meer dan tweeënhalf miljoen euro aan optische onderdelen naar India. In 2001 verleent Economische Zaken exportvergunningen ter waarde van ruim 1,3 miljoen euro.

Intifada

De afgelopen tien jaar is de omzet van de Israëlische wapenindustrie flink gegroeid, vooral op het gebied van optische toepassingen. Een van die bedrijven is ELOp, dat eind jaren zestig mede door Delft Instruments is opgebouwd.⁶⁰ De belangrijkste afnemer in Israël is ongetwijfeld Elbit, een van de vijftig grootste wapenproducenten ter wereld, dat in 1999 ELOp opkocht. Een ander bedrijf, Shaked Technologies, is de Israëlische verkoopagent voor DEP. DEP heeft als toeleverancier van beeldversterkers flink van de groei in Israël kunnen profiteren.

Begin jaren negentig koopt Israël vooral complete nachtzichtapparatuur uit Nederland. Pas vanaf 1997 komt de verkoop van tweede generatie beeldversterkerbuizen op gang. Aanvankelijk zijn die vooral als militair geclassificeerd, maar vanaf 1999 als *dual use*. Dan neemt de uitvoer ook een grote vlucht. Als eind september 2000 de tweede Palestijnse Intifada begint, mag de handel gewoon doorgaan. De exporten lijken in tegenspraak met wat staatssecretaris Wijn van Economische Zaken eind 2002 aan Kamerleden vertelt. Over *dual use*-beeldversterkers zegt hij: 'Zijn ze bijvoorbeeld bestemd voor de Israëlische strijdkrachten, dan worden in de praktijk dezelfde criteria als bij wapenexport toegepast.'⁶¹ Dat betekent dat 'in beginsel' geen exportvergunningen worden verstrekt.⁶² 'Dat geldt in ieder geval voor goederen die voor repressie kunnen worden gebruikt.' Nog in 2001 keurt Economische

59 Een aantal typen tweede-generatiebeeldversterkerbuis blijft overigens wel als militair gelabeld.

60 Ko Colijn en Paul Rusman, 'Delft Electronische Producten profiteerde van het al jarenlang bestaande wapenembargo tegen Zuid-Afrika', *Vrij Nederland* 28-07-1990.

61 Verslag van een Algemeen Overleg, Tweede Kamer, vergaderjaar 2002-2003, 22054, nr. 66.

62 Brief minister van Economische Zaken A. Jorritsma-Lebbink aan Van den Biesen Advocaten, 26-04-2002.

114

Zaken exporten van beeldversterkerbuizen met een waarde van bijna anderhalf miljoen euro goed. Ondanks de duidelijk repressieve mogelijkheden van nachtzichtapparatuur, juist in Israël, waar veel van de aanvallen op Palestijnen 's nachts plaatsvinden. Economische Zaken mag daarom wel eens uitleggen wat er precies met al die Nederlandse beeldversterkers in Israël gebeurt.

Tabel 3.2 **Uitgevoerde tweede generatie beeldversterkerbuizen en onderdelen daarvan naar Israël, 1997 t/m 2000**, (in euro's).

jaar	militair	dual use
1997	240.452	9.832
1998	444.473	77.648
1999	6.198	1.995.282
2000	15.705	1.029.795
totaal	706.828	3.112.557

Het is van groot belang dat de regering in de rapportage aan het parlement *dual use*-exporten gaat opnemen en daarbij aangeeft of de bestemming civiel, militair, of nog onbekend is. Bovendien moet inzichtelijk zijn of en hoe hierop wordt toegezien. Niet alleen wordt dan een veel beter beeld gegeven van de omvang van de Nederlandse wapenexport, het zou ook een effectievere – en noodzakelijke – parlementaire controle mogelijk maken.

Dual use-ICT voor het Chinese leger

In de loop van de jaren negentig heeft het Nederlandse bedrijfsleven zijn positie op de Chinese markt flink verstevigd, niet in de laatste plaats op het gebied van de informatie- en communicatietechnologie (ICT). Draka, Twentsche Kabel, KPN en Philips hebben die positie deels te danken aan de export van *dual use*-technologie. Technologie waar de Chinese militaire leiders om zaten te springen, voor de informatierevolutie die zich niet alleen in de samenleving, maar ook in de krijgsmacht voltrekt.

Na enkele jaren van vertroebelde handelsrelaties – als gevolg van het Nederlandse besluit in 1980 om onderzeeërs aan Taiwan te verkopen – worden de banden tussen Nederland en China vanaf midden jaren tachtig weer aangehaald. Het bloedbad dat het Chinese leger in 1989 in Peking aanricht onder betogers die meer democratie willen, leidt weliswaar tot enige diplomatieke koelte, maar het deert de Nederlandse handel amper. In april 1992, vlak nadat een nieuwe order voor Taiwanese duikboten door de Nederlandse rege-

ring is afgewezen, vertrekt een zware handelsdelegatie naar China. Het bezoek levert 160 tot 180 miljoen euro aan nieuwe orders op, plus ruim het dubbele aan intentieverklaringen.⁶³ Drie jaar later brengen premier Kok en minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo een bezoek aan Sjanghai, met in hun kielzog het Nederlandse bedrijfsleven. China bedankt voor een nieuwe handelsreis als Van Mierlo in 1997 – als voorzitter van de EU – voor de mensenrechtencommissie van de Verenigde Naties zijn bezorgdheid uit over de mensenrechtensituatie in China. Dat uitstel is maar van korte duur, want in februari 1998 vertrekt de grootste Nederlandse handelsdelegatie die China ooit bezocht. Minister Wijers van Economische Zaken claimt dat het bezoek 200 miljoen euro aan opdrachten heeft opgeleverd. In de jaren daarna volgen nog vier handelsreizen, waarvan een in de marge van een staatsbezoek dat koningin Beatrix in 1999 aflegt.

Al die handelsmissies dragen bij aan de honderden miljoenen euro's aan orders die China afsluit met de Nederlandse ICT-industrie. Bedrijven als Philips, Twentsche Kabel, Draka en KPN openen fabrieken, en sluiten *joint ventures* met Chinese bedrijven. Om de handel niet teveel te belemmeren, regelt Economische Zaken zelfs een versnelde afhandelingsprocedure voor vergunningen voor *dual use* ICT-exporten naar China. Tamelijk onschuldig, zo lijkt het op het eerste gezicht. Wie gunt een Chinees geen aansluiting op kabeltelevisie en internet? En wie gunt het Nederlandse bedrijfsleven niet een kans in dit land van ruim een miljard mensen?

Zo simpel ligt het helaas niet. De spullen die de genoemde bedrijven – en anderen – leveren, vallen niet voor niets in de categorie *dual use*. Geschikt voor civiel gebruik, maar ook voor een strategische militaire toepassing. Op grond van het wapenexportbeleid verleent Nederland doorgaans geen toestemming voor militaire exporten richting China, zowel vanwege de spanningen met Taiwan als de slechte mensenrechtensituatie.⁶⁴ Die relatieve terughoudendheid op het gebied van militaire goederen, is bepaald niet van toepassing waar het om *dual use* gaat.

De stormachtige ontwikkelingen van het afgelopen decennium in de ICT-industrie laten ook in China hun sporen na. Niet alleen is China in enkele jaren tijd de grootste afzetmarkt voor mobiele telefoons geworden, ook het leger bevindt zich midden in een informatierevolutie. *Information dominance* is China's hoogste defensieprioriteit. Mede voor dat doel hebben het Chinese Volksbevrijdingsleger (PLA) en het ministerie van Post en Telecommunicatie (MPT) allerlei bedrijven opgezet die in samenwerking met wester-

63 Caroline Straathof, 'Sceptis over claim van 1,8 miljard als effect missie', *de Volkskrant* 01-05-1992.

64 Behalve dan voor nachtzichtapparatuur, zie vorige paragraaf.

se partners de benodigde technologie binnen moeten halen. Naar schatting twintig procent van het overheidsbudget voor telecommunicatie gaat op aan militaire projecten.⁶⁵ Daarnaast is China een belangrijke wapenleverancier van Iran en Pakistan en onderhoudt het nauwe militaire banden met bijvoorbeeld Noord-Korea en Birma. Voor de Nederlandse regering is die verwevenheid van militaire en civiele industrie, of China's banden met wat zij risicolanden noemt, geen aanleiding om terughoudend te zijn bij de export van *dual use*-technologie naar China. Terwijl die technologie wel degelijk ook in militaire handen terechtkomt.

Draka en Twentsche Kabel

In de vs liggen exporten van *dual use* naar China gevoeliger. Dat is vooral uit eigenbelang: met name het conservatieve deel van de bevolking ziet China als een van de weinige landen die op termijn de militaire hegemonie van de vs kan bedreigen. Daarnaast is men bezorgd over China's militaire hulp aan landen waarmee de vs op slechte voet staat. Begin 2001 claimt Washington bijvoorbeeld dat Chinese technici de aanleg en het onderhoud van een glasvezelcommunicatiesysteem voor de Iraakse luchtafweer verzorgen.⁶⁶ Die luchtafweer is sinds 1991 een belangrijk wapen van Saddam Hoessein tegen Amerikaanse en Britse bommenwerpers, die het Iraakse luchtruim controleren en gronddoelen aanvallen. Communicatie via glasvezelkabels biedt bovendien bescherming tegen elektronische af luisterapparatuur. Minister van Buitenlandse Zaken Tang ontkent dat China in strijd met de VN-sancties de militaire communicatie van Irak heeft verbeterd.⁶⁷ Zijn Amerikaanse collega Colin Powell beweert echter dat Chinese functionarissen erkend hebben dat Chinese bedrijven in Irak aan het werk waren, maar dat ze die activiteiten zullen stoppen.⁶⁸

Als de Amerikaanse beschuldigingen juist zijn, dringt zich de vraag op of Nederlandse telecomtechnologie daarbij een rol heeft gespeeld. Twee bedrijven, Draka en Twentsche Kabel, hebben de afgelopen jaren namelijk een

65 Om de wijdverbreide corruptie te bestrijden is de invloed van het leger op de Chinese economie de afgelopen jaren ingedamd, maar niet verdwenen. Strategische sectoren, waaronder ICT, blijven nauw gelieerd aan Defensie. Het MPT is in 1998 opgegaan in een nieuw ministerie van Informatie-industrie. Zie ook: Mark A. Stokes, *China's Strategic Modernisation: Implications for the United States*, Strategic Studies Institute, september 1999.

66 Zie bijvoorbeeld 'Iraq strikes timed to "avoid Chinese"', *BBC News Internet edition*, 20-02-2001, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1180372.stm; 'Bush attacks China's "Iraq role"', *BBC News Internet edition*, 23-02-2001, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/1185260.stm; en Charles R. Smith, 'Clinton Administration Sold to China Systems Used by Iraq', 23-02-2001, NewsMax.com, <http://www.newsmax.com/archives/articles/2001/2/22/213115.shtml>.

67 Jasper Becker, 'Step back from brink, US told', *South China Morning Post*, 07-03-2001.

68 Lynne O'Donnell, 'China alleged to be helping Iraq', *The Australian*, 18-08-2001.

stevige positie op de Chinese glasvezelmarkt opgebouwd. En allebei scher-
men ze op hun Chinese *homepages* met militaire connecties. De *joint ven-
ture* van Draka toont zelfs handel met het Irak van Saddam Hoessein!

Draka behaalt in 2001 een recordwinst van 117 miljoen euro, mede dankzij de
activiteiten in China, waar de vraag naar optische glasvezel explosief stijgt.
Met een aandeel van 37,5 procent is de Yangtze Optical Fibre Cable Co.
(YOFC) Draka's belangrijkste Chinese *joint venture*. YOFC ontstond in 1988
als samenwerkingsverband met onder meer het ministerie van Post en Tele-
communicatie. YOFC laat op zijn *website* trots weten dat het al twaalf jaar
China's grootste is op glasvezelgebied. YOFC bedient een hele reeks mark-
ten, waaronder die voor '*national defense*'. Ruim 30 procent van de twaalf
miljoen kilometer verkochte kabel ging naar het buitenland. Volgens de *site*
is een van die landen Irak. Tenminste, totdat daar vragen over worden ge-
steld. YOFC laat weten dat de ontwerper van de pagina abusievelijk Irak tot
het afzetgebied gerekend.⁶⁹ Kort erna verschijnt een nieuwe versie, zonder
Irak.

De Twentsche Kabelfabriek (TKF) heeft twee fabrieken voor de productie
van glasvezel- en telefoonkabels in China. Het heeft daarvoor zeker tachtig
miljoen dollar in het land geïnvesteerd. Begonnen als *joint venture* zijn de
fabrieken inmiddels volledig eigendom van TKF – een gevolg van de liberali-
sering van de Chinese markt. Speerpunten van TKF in China zijn kabels voor
telecommunicatie en 'speciale toepassingen' in de olie-industrie en de
krijgsmacht.⁷⁰ Hoewel de afzet grotendeels op de binnenlandse markt ge-
richt is, exporteren de Chinese fabrieken ook. Waarheen is niet duidelijk.

De Amerikaanse Rekenkamer concludeert in 1996 dat grote onduidelijkheid
bestaat ten aanzien van vergunningsprocedures voor ICT-exporten naar Chi-
na, in het bijzonder wanneer het Chinese militaire apparaat daarbij betrok-
ken is.⁷¹ Die conclusie is ook van toepassing op Nederland, waar parlemen-
taire controle vrijwel ontbreekt zolang Kamerleden geen inzicht hebben in
eindbestemming en -gebruik van *dual use*-exporten. Tot nu toe wimpelt de
regering vragen daarnaar veelal af met een verwijzing naar de civiele toepas-
singen van de geleverde spullen, terwijl dat uiteraard niet de reden is waar-
om op de export ervan een vergunningsplicht rust. Kamerleden op hun
beurt zouden zich niet zo makkelijk daarbij neer mogen leggen.

69 'Sales' op www.yofcfiber.com en correspondentie tussen YOFC en auteur.

70 http://www.tfo.com.cn/gsxw/en_gsxw_index.htm.

71 'Export Controls – Sale of Telecommunications Equipment to China', GAO, GAO-NSI-
AD-97-5, november 1996.

Crypto, chips en telefooncentrales

Veel ICT is oorspronkelijk speciaal voor militair gebruik ontwikkeld. Ondanks de grote rol van de consumentenmarkt, is het militaire belang van ICT ook enorm gegroeid. Daarom bestaat voor veel ICT bij export nog altijd een vergunningsplicht. Dat geldt bijvoorbeeld voor cryptografische producten waarmee vertrouwelijke communicatie versluierd kan worden, zodat nieuwsgierigen op afstand worden gehouden. Zowel individuen en bedrijven als militairen en politie kunnen daar belang bij hebben. Doorgaans is de verkoop van nieuwe typen cryptografie alleen toegestaan aan overheden in bevriende landen. Hoewel iets ouder materiaal tegenwoordig ook in de betere speciaalzaak te koop is, is export zonder vergunning niet zomaar toegestaan.

Philips is naar eigen zeggen een van de tien grootste internationale bedrijven in China en heeft sinds 1984 een dertigtal zaken opgezet.⁷² Een daarvan is ChinaCrypt, dat zich richt op de snelgroeende markt voor betaal-tv.⁷³ Philips levert daarvoor ontvangst- en decodeerapparatuur. Hoewel tegen leveranties op het gebied van betaaltelevisie natuurlijk weinig valt in te brengen, is de samenwerking opmerkelijk vanwege de hiervoor door Philips geleverde cryptografische technologie. Die is namelijk afkomstig uit de laboratoria van Philips Crypto, het geheimzinnige bedrijf dat decennialang de hofleverancier was van cryptografie voor de Nederlandse overheid en een stel bevriende landen.⁷⁴

Een andere Philips onderneming in China is ASMC, een *joint venture* met de Chinese overheid. De Amerikaanse Rekenkamer publiceerde begin 2002 een rapport over de relatie tussen militaire ontwikkelingen en China's geavanceerde halfgeleiderindustrie.⁷⁵ Volgens dat rapport is ASMC in staat chips te produceren die volgens Amerikaanse militaire maatstaven als 'kritiek' gelden, omdat ze ook gebruikt worden in Amerika's geavanceerdste wapens. Tussen de *dual use*-exportvergunningen voor China zit er een tiental voor 'wafersteppers' – productieapparatuur voor de chips-industrie. De meeste andere vergunningen hiervoor gaan overigens naar aartsvijand Taiwan.

Een laatste voorbeeld van Philips' *dual use*-verkopen zijn de SOPHO-telefooncentrales. Klanten zijn niet alleen ziekenhuizen, banken en hotels, maar

72 Volgens Philips heeft het zelfs mede de *joint-venture*wetgeving in China op papier gezet. Zie: 'Strategic look: Philips in Asia', <http://www.newscenter.philips.com/InformationCenter/NewsCenter/FArticleDetail.asp?lArticleId=2636&lNodId=13>.

73 www.dtvicrypt.com.cn/www_english.

74 Philips Crypto sloot in 2000 de poort wegens dalende orders en een in de soep gelopen opdracht van de Nederlandse overheid. 'Philips sluit fabriek voor versluieringsapparatuur', *de Volkskrant* 29-06-2000; 'Defensie blundert voor [f] 17 miljoen bij aankoop beveiligingsapparatuur', *De Telegraaf* 18-10-2001.

75 'Export Controls – Rapid Advances in China's Semiconductor Industry Underscore Need for Fundamental U.S. Policy Review', General Accounting Office, GAO-02-620.

ook militaire instellingen. Speciaal voor die markt heeft Philips een folder waarin het SOPHO aanprijst als de 'solide ruggengraat' van het communicatienetwerk op het hoofdkwartier van de NAVO in Brussel. Ook de ministeries van Defensie in Portugal en Zweden en de Italiaanse luchtmacht en marine gebruiken SOPHO. Misschien wel de meeste van deze centrales verkoopt Philips echter aan China. Tot begin jaren negentig zijn deze exporten vergunningsplichtig. Van 1990 tot en met 1992 krijgt Philips toestemming voor export van SOPHO-systemen naar China met een totaalwaarde van enkele tientallen miljoenen euro's.

Breekijzer

Soms verlopen handelsavonturen in China echter minder succesvol, zo ondervond KPN. In 1998 sluit het een contract met het staatsbedrijf CESEC, op dat moment de derde telecommunicatiemaatschappij van het land.⁷⁶ KPN verwerft een meerderheidsaandeel in het gemeenschappelijke bedrijf dat naar de naam New Blue Communications luistert. Dat moet voor KPN het breekijzer worden om toegang tot de Chinese internet- en mobiele telefo-niemarkt te verkrijgen.

Vanaf het begin is de order omstreden vanwege de militaire wortels van CESEC. Het is zeker niet een bedrijf waar toevallig een paar militairen in de top meedraaien, zoals KPN wil doen geloven. CESEC staat volledig onder controle van China's militaire apparaat en maakt apparatuur voor het Chinese leger. Op de *homepage* noemt CESEC de ontwikkeling van militaire producten een van zijn peilers.⁷⁷ Verder beheert CESEC het telecommunicatienetwerk van het PLA. Het is niet onlogisch te veronderstellen dat technologie van KPN mogelijkterwijs doorsijpelt naar CESEC's militaire projecten.

Topman Wim Dik hoopt dat de samenwerking met CESEC op termijn een omzet van liefst 12,5 miljard dollar zal genereren.⁷⁸ Zo ver komt het alleen nooit. Begin 1999 trekt KPN zich terug uit de *joint venture*, die nu een 'samenwerkingsverbandje' heet.⁷⁹ De mislukte operatie kost 'enkele miljoenen gulden', maar het bedrijf houdt 'een teen in het water in China'.⁸⁰ De hele onderneming blijkt een luchtkasteel te zijn geweest. Volgens deskundigen die begin 1999 in het VPRO-radioprogramma *Argos* worden geciteerd, heeft KPN zijn hand overspeeld. Voor de Chinese wet is de telecommunicatiemarkt een strategisch gebied dat absoluut niet door buitenlandse bedrijven

76 Robert Giebels en Floris-Jan van Luyn, 'KPN sluit contract met Chinees leger', *NRC Handelsblad* 20-02-1998; 'KPN gaat samenwerken met onderdeel Chinese leger', *de Volkskrant* 21-02-1998.

77 www.cec-cesec.com.

78 *Argos*, VPRO Radio 1 19-02-1999.

79 *Idem*.

80 Fred van Essen, 'KPN breekt met Rode Leger China en investeert in India', *Arnhemse Courant*, 11-10-1999.

geëxploiteerd mag worden. Alleen de verkoop van *hardware* zou toegestaan zijn. Het meerderheidsbelang van KPN in New Blue Communications zou om die reden illegaal zijn. Vermoed wordt dat KPN erop gegokt heeft dat de Chinese autoriteiten een oogje zouden toeknijpen bij de inspanningen van KPN om zich samen met CESEC op de Chinese telecommarkt te vestigen.

Zowel Draka, Twentsche Kabel, Philips als KPN heeft in China dus banden met het militaire apparaat. In sommige gevallen door eigendomsverhoudingen, in andere door directe leveranties aan het Chinese leger. Nederland staat niettemin sinds jaar en dag de export van telecommunicatiemateriaal naar China toe, ondanks het etiket 'strategisch' dat eraan vastzit. Zolang het geen kanonnen of stroomstokken zijn, vindt Den Haag militair gerelateerde handel met China blijkbaar geen enkel probleem. Niettemin is de export van *dual use*-apparatuur naar China niet in overeenstemming met het wapenexportbeleid, wanneer dat materiaal in militaire handen terechtkomt.

Hoogste tijd: betere controle en rapportage

De afgelopen jaren is er vooruitgang geboekt in de rapportage aan het parlement over de export van militaire goederen. Het jaarlijkse rapport over de Nederlandse wapenhandel laat zien welke landen voor welke bedragen in Nederland wapens kopen. Op het gebied van de *dual use* is die ontwikkeling helaas achtergebleven. Het jaarrapport meldt geen gegevens over *dual use*-exporten, zelfs niet wanneer die naar militaire afnemers gaan. Kamerleden moeten het doen met een overzicht van vergunningen dat vertrouwelijk ter inzage wordt gegeven. Alleen achter gesloten deuren mag het parlement de regering bevragen over het hoe en waarom van bepaalde orders. Dat komt een openbare discussie over exporten van *dual use*-goederen zeker niet ten goede.

Het is echter hoog tijd voor zo'n discussie. Veel vaker dan Kamerleden kunnen vermoeden heeft 'conventionele *dual use*' een militaire bestemming. Of het nu om ICT voor China gaat of om nachtkijkeronderdelen voor India. Bij de beoordeling zou het mogelijke militaire gebruik voorop moeten staan, niet het gegeven dat een en ander ook op de civiele markt toepassing heeft. Alleen al de affaires waarbij Delft Instruments betrokken is geweest, zouden aanleiding moeten zijn niet meer zo gemakkelijk over nachtzichtexporten te denken. De Nederlandse autoriteiten lijken zich ten onrechte niet druk te maken over de uiteindelijke klanten, terwijl die in belangrijke mate militair zijn. De regering zou zeggenschap moeten hebben over de heruitvoer van in het buitenland gemaakte eindproducten met Nederlandse *dual use*-onderdelen, zeker als die uiteindelijk naar militaire

klanten gaan. De staat zou transacties en licentieovereenkomsten moeten kunnen blokkeren of stopzetten. Iets vergelijkbaars is al jaar en dag doodnormaal in de reguliere handel, waar licentiehouders weliswaar voor de lokale of regionale markt mogen produceren, maar niet zonder meer naar ieder land mogen exporteren.

In China, maar ook in veel andere landen, zijn militaire organisaties vaak nauw verweven met het bedrijfsleven. Het is vaak moeilijk uit te maken of een eindgebruiker als civiel of militair bestempeld moet worden. Des te belangrijker is een diepgravende controle – ook achteraf – op de export van *dual use* naar zulke militair gecontroleerde landen.

Wat betreft de export van *dual use*-chemicaliën is de kans op militair gebruik misschien klein, maar de aard van die toepassing – chemische massavernietigingswapens – vraagt om een extra zware toetsing van de exportaanvraag. Zogenaamde *Lijst 3*-chemicaliën zouden niet meer geëxporteerd mogen worden naar landen die geen deel uitmaken van het chemische-wapenverdrag. En zolang de naleving van dat verdrag nog te wensen overlaat, moet dat ook gelden voor landen die weliswaar geratificeerd hebben, maar waarvan men vermoedt dat ze clandestien aan chemische wapens werken, of als doorvoerhaven van gifgasgrondstoffen fungeren. Een uitzondering zou gemaakt kunnen worden wanneer het mogelijk is om achteraf, door middel van bijvoorbeeld inspecties ter plaatse, het gebruik van de *dual use*-chemicaliën te controleren.

Over het algemeen lijken bij *dual use*-exporten economische argumenten zwaarder te wegen dan mensenrechten en veiligheidspolitieke belangen. Het wapenexportbeleid wordt tot nu toe te gemakkelijk irrelevant verklaard, en mogelijk militair gebruik gebagatelliseerd. Gebrekkig zicht op deze handel werkt dat extra in de hand. Voor een goede parlementaire controle is het noodzakelijk dat meer informatie openbaar wordt over het waarheen en waarvoor van exporten van chemicaliën, zodat ook derden daarover geraadpleegd kunnen worden.